

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Miejsca pamięci w turystyce historycznej po Górnym Śląsku

Author: Maciej Fic

Citation style: Fic Maciej. (2017). Miejsca pamięci w turystyce historycznej po Górnym Śląsku. W: Z. Hojka, K. Nowak (red.), "Turystyka historyczna. T. 1" (S. 189-204). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

MACIEJ FIC

Miejsca pamięci w turystyce historycznej po Górnym Śląsku

Memorial sites in heritage tourism in Upper Silesia

ABSTRACT: The text is the combination of theoretical reflection and the speculations on the subject of the role of memorial sites in the area of Upper Silesia Region (fr. *les lieux de mémoire*, ger. *Erinnerungsorte*), in the perception suggested by Pierre Nora. It is an attempt to categorize the memorial sites in the Upper Silesian space (especially in the context of the region as the former borderland) and their usage within the contemporary heritage tourism. The author, taking into consideration both material and non-material evidence of the past, introduced his own typology of this type of constructs, assigning eight different kinds, varying in character and determinants: recalled "oblivion" sites, recreated "forgotten sites," sites of "changeable affiliation," "post-industrial memorial sites," sites of "unintentional remembrance," sites of "memory restitution," "on the pedestal memory" sites, and memory through the literary works about the past. Each of the given groups is characterized in the article, and some specific examples which symbolize the places in the region, are shown.

KEY WORDS: memorial sites, heritage tourism, Upper Silesia

SŁOWA KLUCZE: Miejsca pamięci, turystyka historyczna, Górny Śląsk

Problematyka miejsc pamięci posiada szczególne znaczenie dla obszaru Górnego Śląska, dlatego coraz częściej podejmowana jest w badaniach regionalnych¹. Górny Śląsk w sposób wyjątkowy, w skali ziem wchodzących w skład dzisiejszej Polski, od XIX wieku charakteryzował się bowiem z jednej strony wysokim uprzemysłowieniem, którego materialne świadectwa są wciąż obecne w otaczającej mieszkańców rzeczywistości, z drugiej zaś posiadał silne wie-

---

¹ Por. m.in. M. LIGENZA, R. SZOPA: *Chorzów – Miejsca Pamięci Narodowej*. Chorzów 2006; *Tyskie miejsca pamięci. Materiały I Tyskiego Sympozjum Historycznego*. Red. R. KACZMAREK, M. LIPOK-BIERWIACZONEK. Tychy 2008; M. FIC: *Pedagogika miejsc pamięci z perspektywy górnośląskiej*. W: *Toruńskie spotkania dydaktyczne VI. Miejsca pamięci w edukacji historycznej*. Red. S. ROSZAK, M. STRZELECKA, A. WIECZOREK. Toruń 2009, s. 64–70.

lokulturowe korzenie (polskie, niemieckie, żydowskie i – w mniejszym stopniu – czeskie), utrzymywane w świadomości jego mieszkańców². Ta właśnie perspektywa pozwala przyrzeć się wskazanej w temacie problematyce, próbując zaproponować teoretyczne rozwiązania w zakresie możliwej kategoryzacji miejsc i ich wykorzystania w ramach turystyki historycznej.

Problematyka miejsc pamięci pojawiła się jako temat rozważań naukowych w XX wieku. Kategorię tę (fr. *les lieux de mémoire*, niem. *Erinnerungsorte*) upowszechnił w swoich badaniach francuski historyk i socjolog, Pierre Nora, który własną koncepcję metodologiczną zawarł w założeniu, by w miejsce badań o charakterze ogólnym, problemowym, uporządkowanych chronologicznie, zaproponować docierającą do głębi analizę „miejsc” – we wszystkich znaczeniach tego słowa – w którym pamięć narodowa Francji uległa kondensacji, ucieleśniła się i krystalizowała. W praktyce oznaczało to zmianę kierunku poszukiwań – niejako zastosowanie jednej z zasad kształcenia (stopniowania trudności) – polegającej na przejściu od sfery badań ogólnych w stronę rozważań o charakterze lokalnym (szczegółowym)³. Takie rozwiązanie dawać miało możliwość obserwacji jakby w powiększeniu tego, co dla społeczności takich jak naród, grupa etniczna czy zbiorowość lokalna było ważne i pozwalało na stwierdzenie, jak zmieniało się znaczenie odbioru tych pojęć z „lokalnego” punktu widzenia⁴.

Podjęcie tego typu badań spowodowało z kolei próby uporządkowania i „skategoryzowania” używanych pojęć i terminów, niemniej procesu tego wciąż

² Istnieje już bogata literatura poświęcona przeszłości regionu. Wystarczy przywołać wydane w ciągu ostatniej dekady polskojęzyczne syntezy dziejów: M. LIS: *Górny Śląsk. Zarys dziejów do połowy XX wieku*. Opole 2001; J. BAHLCKE i in.: *Śląsk i Ślązacy*. Warszawa 2001; J. DRABINA: *Górny Śląsk. Przewodnik historyczny*. Wrocław 2002; *Historia Śląska*. Red. M. CZAPLIŃSKI. Wrocław 2002; P. PREGIEL, T. PRZERWA: *Dzieje Śląska*. Wrocław 2005; *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Red. J. BAHLCKE, D. GAWRECKI, R. KACZMAREK. Gliwice 2011; A. HERZIG, K. RUCHNIEWICZ, M. RUCHNIEWICZ: *Śląsk i jego dzieje*. Wrocław 2012.

³ Wśród równie bogatej polskojęzycznej literatury przedmiotu można wskazać: M. KULA: *Miedzy przeszłością a przyszłością. O pamięci, zapomnianiu i przewidywaniu*. Poznań 2004; *Iluzje pamięci*. Red. S. WRÓBEL. Poznań–Kalisz 2007; *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*. Red. R. STOBIECKI. Łódź 2008; *Obrazy PRL. O konceptualizacji realnego socjalizmu w Polsce*. Red. K. BRZECHCZYN. Poznań 2008; *Miejsca pamięci w edukacji historycznej. Toruńskie Spotkania Dydaktyczne VI*. Red. S. ROSZAK, M. STRZELECKA, A. WIECZOREK. Toruń 2009; *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Red. M. SARYUSZ-WOLSKA. Kraków 2009; *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. A. SZPOCIŃSKI. Warszawa 2009; *Widma pamięci. Medium mundi VI*. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2010; D. MALCZEWSKA-PAWELEC, T. PAWELEC: *Rewolucja w pamięci historycznej. Porównawcze studia nad praktykami manipulacji zbiorową pamięcią Polaków w czasach stalinowskich*. Kraków 2011.

⁴ Por. R. KACZMAREK: „Miejsca pamięci” – tyskie dziedzictwo kulturowe. W: *Tyskie miejsca pamięci*. ..., s. 6; E. CHORAŻY, D. KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, S. ROSZAK: *Edukacja historyczna w szkole, teoria i praktyka*. Warszawa 2008, s. 28–29; T. PAWELEC: *Metahistoria miejsc pamięci*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2011, nr 8, s. 11–24.

nie można uznać za zakończony. Wśród najczęściej stosowanych współcześnie definicji „miejsc pamięci” można wskazać: obiekt będący nośnikiem przeszłości, komponent kultury pamięci, podmiot komunikacji historycznej czy ośrodek oddziaływania społecznego. Z punktu widzenia kultury materialnej obiekty te często mogą być relikdami i pomnikami, oddziałującymi na sfery emocjonalną i poznawczą⁵. Interesująco opisał tę kategorię Andrzej Szpociński, który określił miejsca pamięci jako „nazwy własne zobiektywizowanych wytworów kulturowych i nazwy zdarzeń historycznych oraz imiona postaci bohaterów, o których członkowie danej grupy sądzą, iż skrywają jakieś ważne dla nich treści”⁶.

Koncepcja miejsc pamięci bywa szczególnie przydatna właśnie do opisywania historii terenów pogranicza (także, jak w przypadku Górnego Śląska, byłego), pozwalając na odkrywanie odmiennych desygnatów, kryjących się pod takimi samymi nazwami w zależności od czasu i miejsca, w których będą oceniane. Teren Górnego Śląska posiada bowiem stosunkowo bogatą, różnorodną i szeroką ofertę skierowaną do współczesnego odbiorcy. To w regionie, którego stolicą pozostają Katowice, w największym bodaj w skali kraju wymiarze napotkać można zabytki zarówno architektury jak i techniki (przede wszystkim związane z dawnym górnictwem rud srebra, cynku i ołowiu, węgla kamiennego oraz hutnictwem)⁷. Tu szczególnie widoczne pozostają następujące po sobie zjawiska wypierania i przywracania pamięci poszczególnych elementów, związanych z odmiennymi rzeczywistościami społeczno-politycznymi przeszłości regionu. Zwracał na to uwagę P. Nora, twierdząc że historia jest domeną zbiorowości, pamięć zaś – prywatności, i o ile historia zawsze była jedna, to pamięć z racji indywidualności bywała wieloraka⁸.

Choć najczęściej wymienianymi i opisywanymi w literaturze przedmiotu obiektami pozostają placówki o charakterze muzealnym, warto odnotować także inne przykłady, jak budynki użyteczności publicznej czy różnego rodzaju zabytki architektury i techniki (o charakterze sakralnym czy „technicznym” – wieże, szyby etc.). Bardzo istotnym pozostaje, że do miejsc pamięci zaliczyć należy także miejsca rozgrywania się ważnych wydarzeń historycznych (wy-

⁵ T. KRANZ: *Miejsca pamięci czy pamięć miejsc? Rozważania o roli upamiętnienia w przekazie społeczno-historycznym*. „Przeszłość i Pamięć” 2000, nr 1.

⁶ A. SZPOCIŃSKI: *Kanon historyczny. Pamięć zbiorowa a pamięć indywidualna. Trzy wymiary pamięci zbiorowej*. „Studia Socjologiczne” 1983, nr 4, s. 134–135. Por. D. MAŁCZEWSKA-PAWELEC, T. PAWELEC: *Revolucja w pamięci historycznej...*

⁷ Por. np. *Województwo Śląskie zaprasza. Zabytki architektury i techniki*. Katowice [b.r.w.] oraz *Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego. Turystyka industrialna*. [b.m. i r.w.].

⁸ E. CHORAŻY, D. KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, S. ROSZAK: *Edukacja historyczna...*, s. 29–30; D. BARWIŃSKA: *Kształcenie w miejscach pamięci a społeczeństwo wiedzy. Pedagogika miejsc pamięci (Gedenkstättenpädagogik)*. W: *Nauczyciel andragog w społeczeństwie wiedzy*. Red. W. HORYŃ, J. MACIEJEWSKI. Wrocław 2007, s. 262; S. ROSZAK: *O miejscach pamięci*. W: *Toruńskie spotkania dydaktyczne VI...*, s. 7.

starczy, że pozostała po nich zbiorowa pamięć historyczna), trwanie w zbiorowej świadomości wyobrażeń i pojęć o charakterze abstrakcyjnym czy nawet pojedyncze postacie, ważne dla określenia samoidentyfikacji danej grupy⁹. Tradycyjne rozwiązania, opierające się o obiekty muzealne, artefakty dokumentujące przeszłość, w przypadku Górnego Śląska są zgromadzone w bardzo wielu miejskich placówkach muzealnych, ale także wyspecjalizowanych muzeach „tematycznych” (m.in. Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze, Muzeum Chleba w Radzionkowie, Muzeum Organów Śląskich przy Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach czy Centralnym Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach). Warto także podkreślić, że część z tych placówek zlokalizowana jest w cennych z perspektywy historycznej budynkach (za przykład niech posłużą np. Muzeum Historii Katowic, mające swą siedzibę w stuletnim budynku, w którym znajdują się zachowane elementy przeszłości miasta czy Muzeum w Gliwicach, ulokowane w zlokalizowanej w śródmieściu reprezentacyjnej willi Oscara Caro, należącej niegdyś do rodu żydowskich przemysłowców, współwłaścicieli jednego z największych górnośląskich koncernów *Oberschlesische Eisenindustrie A.G. für Bergbau und Hüttenbetrieb* [w skrócie nazywanego „Obereisen”])¹⁰.

* * *

Gdyby podjąć próbę typologii górnośląskich miejsc pamięci dla potrzeb turystyki historycznej, można wydzielić co najmniej osiem rodzajów, różniących się między sobą charakterem i determinantami.

Pierwszą kategorię można określić mianem **przypominanych miejsc „niepamięci”**. Określenie miejsc „niepamięci” nawiązuje do podejmowanych w przeszłości prób manipulacji pamięcią zbiorową mieszkańców Górnego Śląska, przejawiających się w staraniach wyparcia ze świadomości społecznej konkretnych osób, zjawisk, miejsc, etc., które współcześnie ponownie odnajdują swoje miejsce w świadomości społecznej. Warto podkreślić fakt, że proces „zawłaszczania” pamięci powodował usuwanie tych elementów, które dla kolejnych grup stanowiły elementy „niewygodne”. Dlatego np. po wkroczeniu do polskiej części Górnego Śląska w 1939 roku Niemców jedną z pierwszych decyzji było zniszczenie żydowskiej architektury sakralnej – synagog (m.in. w Katowicach i Chorzowie)¹¹.

⁹ R. KACZMAREK: „*Miejsca pamięci*”..., s. 6.

¹⁰ Por. M. KRYSIAK: *W kamienicy mieszczańskiej. Codzienność i odświętność. Katalog Muzeum Historii Katowic*. Katowice 1992; A. KULCZYK, J. OCZKO: *Wielkie górnośląskie koncerny i ich siedziby w Gliwicach*. W: *Gliwice znane i nieznane IV. Zabytki gliwickich dni dziedzictwa kulturowego*. Red. D. RECLAW. Gliwice 2012, s. 80–81.

¹¹ Por. H. MERCIK: *Miejsce konfliktu czy wspólne dziedzictwo. O wybranych elementach przestrzeni Górnego Śląska*. W: *Śląsk – miejsce spotkania*. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2005, s. 51–52.

oraz gmachu świeżo zbudowanego przez Polaków Muzeum Śląskiego w Katowicach¹². Dlatego po zakończeniu II wojny światowej nowe władze tzw. Polski Ludowej podjęły decyzję o analogicznych działaniach wobec świadectw niemieckich korzeni regionu – którego duża część materialnych świadectw była „niepolskiego” pochodzenia. Najbardziej symbolicznymi aktami „niepamięci” lat 70. XX wieku było rozebranie willi jednego z założycieli miasta Katowice i zarządcy dóbr katowickich Franza Wincklera – Friedricha Wilhelma Gründmanna (pochodzącej z 1868 roku)¹³, oraz rozbiórka unikatowego w skali europejskiej osiedla robotniczego, będącego pozostałością działalności patronackiej właścicieli kopalni „Giesche”¹⁴. Podobny los spotkał też np. „stary” cmentarz ewangelicki z grobami ojców założycieli miasta Katowice (dziś skwer w parku obok gmachu Biblioteki Śląskiej, istniejącym na miejscu dawnego cmentarza). Wszystkie te działania spowodowane były swoistym „ideologicznym” czy „nacjonalistycznym” zacietrzewieniem, w którym główne kryterium nie dotyczyło walorów architektonicznych, a wyłącznie identyfikacji z określoną, uznaną za niewłaściwą, grupą wyznaniową czy narodowościową.

Przełom wieków i próby akceptacji wielokulturowości dostrzegalne w III RP spowodowały podejmowanie starań o przywrócenie pamięci o tych miejscach i obiektach. Dziś materialnym świadectwem po nich pozostały albo pomniki-tablice (w przypadku Wielkiej Synagogi w Katowicach czy „starego” cmentarza ewangelickiego w tym mieście), albo obrazy i fotografie (m.in. znajdujący się w zbiorach Muzeum Historii Katowic obraz przedstawiający willę F.W. Gründmanna czy upowszechniane zdjęcia willi i budynku przedwojennego Muzeum Śląskiego). Zadaniem turystyki historycznej pozostaje z pewnością dalsze przypominanie owych świadectw, utrzymywanie wiedzy i pamięci na ich temat, tym bardziej, że czasem bezpośrednio w miejscu ich występowania nie pozostały po nich żadne ślady (np. na miejscu opisywanej willi F.W. Gründmanna współcześnie zbudowany został nowoczesny gmach oddziału Narodowego Banku Polskiego¹⁵).

¹² W latach 1936–1939 wybudowano dla potrzeb Muzeum jeden z najnowocześniejszych w Europie monumentalny gmach, w zamierzeniach twórców stanowiący konkurencję dla istniejących placówek niemieckich: Muzeum Krajowego w Bytomiu czy Krajowego Instytutu Archeologicznego w Raciborzu. Por. A. RYSZKIEWICZ: *Muzeum Śląskie w Katowicach*. W: *Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości*. Red. Z. GORCZYCA. Katowice 1984, s. 95; *Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*. Red. J. SZAFLARSKI. Katowice 1978, s. 290, 292.

¹³ Por. K. ŁAKOMY: *Wille miejskie Katowic*. Katowice 2011.

¹⁴ Por. m.in. D. GŁĄZEK: *Giszowiec i Nikiszowiec na tle tendencji urbanistycznych przełomu XIX i XX wieku*. W: *Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki*. Red. E. CHOJECKA. Katowice 1987, s. 65–82; J. GORZELIK: *Czarne diamenty. Górnictwo w sztuce Górnego Śląska*. W: *Śląsk – kamień drogi*. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2006, s. 75.

¹⁵ Por. I. KOZINA: *Motywy industrialne w tkance urbanistycznej współczesnych Katowic*. W: *Przemiany protoindustrialne i industrialne jako czynnik miastotwórczy Katowic*. Katowice w 141. rocznicę uzyskania praw miejskich. Red. A. BARCIAK. Katowice 2007, s. 242.

Inną grupę stanowią **odtwarzane „miejsca zapomniane”** – w tym przypadku określenie dotyczy miejsc ważnych dla historii i tradycji regionu, które zostały zapomniane bez świadomej manipulacji, a które współcześnie ponownie odnajdują swoje miejsce w świadomości mieszkańców. Jako dobrą ilustrację można przywołać np. obszar dawnej granicy polsko-niemieckiej (utworzonej w wyniku powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku), czy zwłaszcza silnie promowany przez władze wojewódzkie w ostatnich latach szlak XIX-wiecznej architektury przemysłowej, obejmujący zachowane świadectwa silnego zindustrializowania obszaru Górnego Śląska od XVIII wieku¹⁶. W obydwu przypadkach rozwiązania różnych podmiotów kulturalnych i edukacyjnych powodują, że miejsca te od niedawna przywrócono ponownie świadomości zainteresowanych, dzięki czemu stały się podstawą regionalnej turystyki historycznej¹⁷.

Trzeci rodzaj stanowią **miejsca „o zmiennej przynależności”** – pod tą nazwą kryje się grupa obiektów, które znajdując się w tej samej lokalizacji, stanowiły na przestrzeni lat obszar często diametralnie odmiennego wykorzystania. Pisząc o różnym wykorzystaniu tych samych miejsc w poszczególnych okresach warto przywołać anegdotycznie (choć prawdziwie) brzmiące słowa Kazimierza Kutza, że w przypadku Górnego Śląska można było mieszkając w tym samym miejscu, kilkakrotnie zmieniać przynależność państwową¹⁸. Szukając znanych przykładów miejsc „o zmiennej przynależności” najczęściej można odwoływać się do gmachów użyteczności publicznej – np. budynku dzisiejszego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego, który powstał w okresie dwudziestolecia międzywojennego jako Gmach Urzędów Niezespólonych (mieścił wówczas m.in. Śląski Urząd Wojewódzki, Urząd Kontroli Państwa oraz siedzibę Komisarza Demobilizacyjnego), w czasie wojny stał się siedzibą *gestapo* (*Polizeipräsidium*), a przez długie dziesięciolecia okresu PRL (do 1990 roku) stanowił siedzibę wojewódzkich władz rządzącej partii (Komitetu Wojewódzkiego Polskiej

¹⁶ Por. D. SMOLORZ: *Na granicy. Rzecz o czasach, ludziach i miejscach. Granzgänger. Erzählte Zeiten, Menschen, Orte*. Gliwice 2008; M. FIC, L. KRZYŻANOWSKI, M. SKRZYPEK: *Powstania śląskie w edukacji historycznej*. Katowice 2010; *Województwo Śląskie zaprasza...*; *Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego...*

¹⁷ Warto odnotować także inwestowanie środków w udostępnienie zwiedzającym zabytków „podziemnych” – zwłaszcza w pokopalnianych placówkach muzealnych w Zabrze (kopalnie „Luiza” i „Guido”).

¹⁸ Konsekwencje takiego stanu rzeczy doskonale opisał Stanisław Bieniasz: „[...] przedwczorajszy żołnierz pruski, który wczoraj był polskim urzędnikiem, dzisiaj mógł stracić życie w obozie NKWD albo też jutro wrócić z Armią Czerwoną i wypędzić Niemców, by po latach samemu wyjechać do Niemiec, powołując się na swoją niemiecką prehistorię. Albo też mógł jako potomek szeregowego powstańca z trzecią volkslistą trafić ze swoją volkslistą numer dwa do elitarnej jednostki wojska niemieckiego, by po wojnie zostać wciągniętym w zamian za »pomoc« w »rehabilitacji« do aparatu polskiej władzy ludowej. Tu wszystko było możliwe”. Za: J. KUREK: *Pamięć i cierpienie*. W: *Trudne bogactwo pogranicza*. Red. J. MOKROSZ. Katowice–Rybnik 2008, s. 25.

Zjednoczonej Partii Robotniczej)¹⁹. Podobnie zróżnicowane było także np. przeznaczenie jednego z dzisiejszych budynków katowickiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, zlokalizowanego w centrum Katowic. Gmach, do którego młodzież przybywa by brać udział w lekcjach przygotowywanych przez tę instytucję, stanowił w przeszłości kolejno siedzibę: policji pruskiej, plebiscytowej *Abstimmungspolizei*, Policji Województwa Śląskiego, niemieckiej *Schulztpolizei-Schupo* i Milicji Obywatelskiej²⁰.

Kolejną możliwą do wydzielania kategorię miejsc pamięci stanowią **miejsca „pamięci postindustrialnej”** – przez co rozumieć należy budynki użyteczności publicznej (często w znacznej części powstałe współcześnie), odwołujące się do „charakteru” oraz przeszłości regionu i wykorzystujące elementy industrialnej historii Górnego Śląska. Te obiekty powstają na dwa sposoby: jako adaptacja istniejących rozwiązań dla potrzeb konkretnych projektów (zwykle usługowych lub kulturalnych), lub jako projekty współczesne, ale nawiązujące w swoim rozwiązaniu do charakterystycznych elementów przeszłości.

Do pierwszej kategorii zaliczyć można np. katowickie centrum handlowe Silesia City Center, nową lokalizację Muzeum Śląskiego czy stanowiący siedzibę jednego z banków gmach byłej łaźni miejskiej w Katowicach. Powstanie Silesia City Center wiąże się z prowadzonym z coraz większym rozmachem wykorzystaniem przestrzeni poprzemysłowych dla potrzeb handlu (analogiczne działania prowadzono w przypadku Łodzi z „Manufakturą” czy w Poznaniu z „Browarem”). W przypadku katowickiego ogromnego centrum rekreacyjno-handlowego zachowano część oryginalnych elementów, a mimo jednoznacznie komercyjnego charakteru współcześni mogą odnaleźć w nim ślady dwóch ważnych, typowych dla przeszłości Górnego Śląska cech. Pierwszym elementem jest usytuowana ponad budynkami, symbolizująca ciężką pracę, wieża szybowa (uzupełniona logotypem centrum handlowego) oraz elementy ornamentyki górniczej wewnątrz i przed budynkiem. Drugim pozostaje rzymskokatolicka kaplica – zlokalizowana w dawnym budynku maszynowni, mająca symbolizować szczególnie wymiar i znaczenie religijności mieszkańców tej ziemi²¹. Bardzo podobne rozwiązania wprowadzono w przypadku Muzeum Śląskiego, którego

¹⁹ Por. W. JANOTA: *Katowice między wojnami. Miasto i jego sprawy 1922–1939*. Łódź 2010, s. 17; M. FIC: *Uniwersytet Śląski od zakończenia stanu wojennego (w latach 1983–2007)*. W: „Mądrość zbudowała sobie dom...”. *Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2008, s. 164, 178.

²⁰ Por. R. CIUPA, R. MOZGOL: *Kilińskiego 9*. Katowice 2008, s. 3.

²¹ Szerzej na temat kompleksu „Silesia City Center” por.: H. MERCIK: *Węgiel i architektura. Funkcja, estetyka, symbol*. W: *Śląsk – kamień...*, s. 91–92; I. KOZINA, *Motywy industrialne...*, s. 238–239; R. NAKONIECZNY: *Nowy wymiar „sacrum” – świątynia w kontekście komercyjnym i przemysłowym. Adaptacja dawnego budynku maszynowni kopalni „Kleofas” na kaplicę św. Barbary w Silesia City Center w Katowicach*. W: *Przemiany protoindustrialne...*, s. 244–255.

lokalizacja od 2014 roku obejmuje teren po byłej kopalni, posiadający zachowane materialne świadectwa, wykorzystane w nowej aranżacji²².

Przykładami obiektów, które powstałe dziś nawiązują charakterem do historii Górnego Śląska, są choćby budynek Biblioteki Śląskiej oraz Centrum Nauki i Edukacji Muzycznej Akademii Muzycznej w Katowicach. Twórcom siedziby Biblioteki Śląskiej, również stworzonej w oparciu o elementy kultury materialnej, przyświecały zresztą analogiczne cele do deklarowanych przez architektów Muzeum Śląskiego czy Silesia City Center. Budynek biblioteczny został zbudowany na wzniesieniu, które ma budzić skojarzenia z górniczą hałdą, przed wejściem do budynku umieszczono natomiast elementy symbolizujące przemysłowy charakter miasta i regionu²³. W przypadku Centrum Nauki i Edukacji Muzycznej Akademii Muzycznej zrealizowano projekt, który można określić mianem uzupełniania świadectw. Rozbudowany dzięki temu gmach Akademii Muzycznej (przy okazji warto zwrócić uwagę że i ten budynek stanowił w przeszłości siedzibę innej ważnej instytucji – Sejmu Śląskiego) zyskał nowoczesną część budynku, która została dobudowana do neogotyckiego gmachu w sposób symboliczny, dzięki czemu postmodernistyczna bryła współgra i stanowi wizualną kontynuację (element łączności) z wcześniej istniejącymi rozwiązaniami²⁴.

Jako piątą grupę miejsc pamięci wskazać można **miejsca „pamięci mimowolnej”** – to znaczy takie, o których mieszkańcy czy przybysze dowiadują się niejako „automatycznie”. W ramach tej grupy wymienić warto zwłaszcza patronów ulic i placów poszczególnych miejscowości czy budynków użyteczności publicznej (centr kultury, szkół etc.). Wypada podkreślić, że w przybliżaniu zainteresowanym sylwetek postaci, historii nazw ulic i upowszechnianiu ich w ramach turystyki historycznej bardzo ważną rolę odgrywają coraz częstsze propozycje książkowe, stanowiące rodzaj opracowań słownikowych²⁵, a także prace, stanowiące rodzaj swoistych przewodników czy „spacerowników” po

²² Por. I. KOZINA: *Motywy industrialne...*, s. 241.

²³ Por. J. DRABINA: *Górny Śląsk. Przewodnik...*, s. 210.

²⁴ R. NAKONIECZNY: *Architektura gmachu Akademii Muzycznej w Katowicach – między romantyzmem a pragmatyzmem*. W: *W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku. Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2009, s. 307–325.

²⁵ Por. np. E.A. TOBIASZ: *Patroni katowickich ulic w latach 1900–1939*. W: *Katowice. Polsko-niemiecka przestrzeń kulturowa w latach 1865–1939*. Red. G.B. SZEWCZYK. Katowice 2006, s. 191–198; M. PŁOMIŃSKA, W. MIODEK: *Nazewnictwo miejskie Katowic w latach 1865–1939. Analiza semantyczna*. W: *Katowice. Polsko-niemiecka...*, s. 199–209; *Patronowie katowickich ulic i placów*. Red. U. RZEWICZOK. Katowice 2013; P. HNATYSZYN: *Dzieje nazewnictwa zabrzańskich ulic (w granicach administracyjnych z roku 1950). Geschichte der Strassennamensgebung In Zabrze-Hindenburg (In den Verwaltungsgrenzen von 1950)*. Zabrze 1996; *Nazwy i patroni zabrzańskich ulic*. Red. B. DUNIA, H. GOLA, B. HOFFRICHTER, B. MACHLIŃSKA, H. SIKORA, K. STANKIEWICZ. Zabrze 2006.

poszczególnych miejscowościach²⁶. Zbliżone zjawisko można też przedstawiać wykorzystując patronów poszczególnych szkół. Sięgając czasowo wyłącznie do „polskiego” okresu XX wieku i terytorialnie do obszaru Katowic można wskazać wśród tychże postaci (dla dwudziestolecia międzywojennego) Mikołaja Kopernika (patron Gimnazjum Męskiego), Szymona Konarskiego (patron polskiej szkoły wydziałowej męskiej), Stefana Batorego (patron polskiej szkoły wydziałowej żeńskiej), św. Jacka (patron prywatnego Gimnazjum Męskiego) oraz Zygmunta Krasińskiego, ks. Józefa Poniatowskiego, Tadeusza Kościuszkę, Stanisława Staszica, marszałka Józefa Piłsudskiego, Marię Konopnicką, ks. Piotra Skargę, Henryka Sienkiewicza, Berka Joselewicza, Adama Mickiewicza, św. Barbarę, królową Jadwigę, króla Jana III Sobieskiego, Pawła Stalmacha, Tadeusza Rejtana, Józefa Lompe, Juliusza Słowackiego, Jana Kochanowskiego, Andrzeja Frycza-Modrzewskiego, Gabriela Narutowicza, ks. Konstantego Damrota i Karola Miarkę (patronów szkół powszechnych)²⁷; dla realiów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej: M. Konopnicką, A. Mickiewicza, M. Kopernika i K. Miarkę, Wilhelma Piecka, Marceliego Nowotkę, Aleksandra Zawadzkiego²⁸, a dla rzeczywistości XXI wieku postaci: Marii Skłodowskiej-Curie, J. Piłsudskiego, T. Kościuszki, Ignacego J. Paderewskiego, Stefana Franciszka, Jana III Sobieskiego, T. Rejtana, K. Miarki, J. Słowackiego, Franciszka Żwirki i Stanisława Wigury, H. Sienkiewicza, M. Kopernika, Krzysztofa K. Baczyńskiego, ks. Jana Twardowskiego, Gustawa Morcinka, kpt. Roberta Oszka (szkoły podstawowe), Wojciecha Korfatego, Henryka Sławika, Adeli Korczyńskiej, Alfreda Szklarskiego, Jerzego Ziętka, Pawła Steller, królowej Jadwigi (gimnazja), M. Konopnickiej, gen. Stanisława Maczka, Władysława Broniewskiego, Harcerzy Obrońców Katowic czy rtm. Witolda Pileckiego (licea ogólnokształcące)²⁹. Samo porównanie sylwetek i życiorysów tych postaci (wybór obejmuje przecież tak bohaterów narodowych, jak i lokalnych), rozważania nad kryterium doboru patronów czy wreszcie odczytywanie kontekstu

²⁶ Por. J. LIPŃSKA-SAJDAK, E. ROSIEK-BUSZKO: *Przechadzki historyczne po Katowicach*. Katowice 2003; K. DYBA: *Historia na ulicach Katowic*. Katowice 1998; *Rokietnica – spacerkiem po najładniejszej dzielnicy Zabrze*. Zabrze 2010; Z. KAPALA: *Dawna ulica Wolności*. Chorzów 2001; *Spacerownik po Śląsku, Podbeskidziu i Zagłębiu*. Warszawa 2008; J. KRZYK: *Spacerownik Powstańczy*. Warszawa 2011.

²⁷ Por. *Księga adresowa miasta Wielkich Katowic 1935/36 r.* Katowice [b.r.w.], s. XX; J. LUSEK: *Szkolnictwo wyznaniowe i symultanne w Katowicach (1927–1939)*. W: *W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego...*, s. 395–399, 410–414.

²⁸ Por. N. TARNAWSKA: *Szkoły średnie ogólnokształcące w Katowicach w latach 1945–1972*. Katowice 1982, s. 7–10; Z. RABICKI: *Szkoły średnie ogólnokształcące w województwie katowickim w latach 1945–1970*. Katowice 1974, s. 23, 30, 115, 166; M. FIC: *Ideologizacja średniego szkolnictwa ogólnokształcącego Katowic na tle szkolnictwa górnośląskiego w latach 1945–1956*. W: *W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego...*, s. 531–559.

²⁹ Informacje pozyskane ze strony biuletynu informacji publicznej Urzędu Miejskiego w Katowicach (dostęp: 25.08.2013).

historycznego okoliczności samego wyboru mogą stanowić ważny element, wykorzystujący miejsca pamięci.

Następną analizowaną grupę stanowią **miejsca „restytucji pamięci”** – definiowane jako odtworzenie/nawiązanie do istniejących wcześniej w tym samym miejscu miejsc i istniejących wcześniej zabytków. Świadectwem tej kategorii mogą być co najmniej dwa przykłady: pomników grafa Friedricha von Redena w Chorzowie oraz Richarda Holtze w Katowicach. Pierwszy z nich został poświęcony postaci o tyle ważnej dla regionu, o ile nietypowej. Wdzięczni mieszkańcy nie uhonorowali w ten sposób ani ważnego polityka, ani zwycięskiego wodza, ale osobę przemysłowca, dzięki któremu nastąpił rozwój gospodarczy regionu³⁰. Drugi z pomników (zlokalizowany przed budynkiem łaźni miejskiej przy ówczesnej katowickiej August-Schneider-Straße) postawiono już działaczowi społecznemu³¹. W obu przypadkach bohaterowie na cokołach wywodzili się z kręgów jednoznacznie niemieckich, ale ich wpływ na rozwój regionu nie nosił cech wspierania wyłącznie ludności niemieckojęzycznej (choć z oczywistych powodów tę grupę wzmacniał najsilniej)³². Oba pomniki zostały w związku z tym zniszczone w okresie powojennym (choć godnym odnotowania pozostaje fakt, że pomniki stały w Katowicach i Chorzowie jeszcze w okresie przynależności do II RP³³). Obie postaci zostały jednak w realiach III RP „restytuowane”, przy czym o ile w przypadku F.W. Redena udało się zachować praktycznie całkowitą wierność, o tyle R. Holtze zamiast pomnika został upamiętniony płaskorzeźbą (popiersiem) na murze dawnej łaźni³⁴.

³⁰ Friedrich Wilhelm von Reden (1752–1815) – urodzony w Hameln w Saksonii, starannie wykształcony na uniwersytetach w Getyndze i Halle oraz akademiach górniczych w Clausthal i Freibergu. Przebywał w Anglii i Belgii. W 1799 roku mianowany dyrektorem Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu. Autor i realizator koncepcji rozwoju przemysłu na Górnym Śląsku, opartej na najnowocześniejszych technologiach, wykorzystaniu węgla jako podstawowego paliwa oraz na rozwoju komunikacji lądowej i wodnej. Zmarł w Bukowcu na Dolnym Śląsku. Por. P. GREINER: *Oni tworzyli potęgę przemysłową Górnego Śląska. W: Rewolucja przemysłowa na Górnym Śląsku. Reden–Baildon–Godula*. Red. Z. NOWAK, J. MAŃKA. Katowice 2011.

³¹ Richard Holtze (1824–1891) – doktor medycyny, poseł do Reichstagu, współzałożyciel miasta Katowice, pierwszy i długoletni przewodniczący Rady Miejskiej Katowic. Ewangelik, silnie angażował się w działalność gminy, czego efektem było utworzenie parafii i budowa kościoła pw. Zmartwychwstania Pańskiego oraz budowa szkoły wyznaniowej. Będąc niemieckiego pochodzenia władał językiem polskim. Jako lekarz miejski opiekował się także najbardziej potrzebującymi mieszkańcami. Był autorem pierwszej historii miasta, sporządzonej pod koniec XIX wieku. Por. R. HOLTZE: *Miasto Katowice. Studium kulturowo-historyczne*. Przekł. I.T. SŁAWIŃSKA. Katowice 2005, s. 6–10.

³² Por. T. SZURMAN: *Ewangelicy w życiu kulturalnym Katowic*. W: *Katowice. Polsko-niemiecka...*, s. 159; U. RZEWICZOK: *Zarys dziejów Katowic 1299–1990*. Katowice 2006, s. 60.

³³ Por. *Księga adresowa miasta Wielkich Katowic 1935/36 r.*, Katowice [b.r.w.], s. 3.

³⁴ O skomplikowanych kolejach pomnika (a właściwie pomników) F.W. von Redena por.: P. NADOLSKI: *Dzieje pomnika hrabiego Friedricha Wilhelma von Reden w Królewskiej Hucie (Chorzowie)*. W: *Friedrich Wilhelm von Reden i jego czasy*. Red. Z. KAPALA. Chorzów 2002, s. 117–131.

Przedostatnią wydzieloną grupę stanowią mogą **miejsca „pamięci na piedestale”** – pomniki, stawiane po raz pierwszy dla przypomnienia i utrwalenia w świadomości społecznej określonych postaci, postaw czy wydarzeń. Mogą one pełnić w turystyce historycznej kilka ważnych funkcji. Po pierwsze podtrzymywania pamięci (przypominania) – przykładem mogą być wszelkie tablice pamiątkowe, informujące o różnego rodzaju wydarzeniach i postaciach z przeszłości. Po drugie pomagają we „wzmaganiu pamięci zbiorowej”, utrzymując w świadomości zbiorowej określone poczucie (za ilustrację niech służy lokalizacja katowickich pomników dwóch antagonistów: W. Korfatego i J. Piłsudskiego, i – pośrednio – utrzymywanie wśród mieszkańców poczucia świadomości tej niechęci)³⁵. Po trzecie wreszcie, istniejące pomniki pozwalają na ukazywanie odmiennego charakteru pamięci o wydarzeniach czy zagadnieniach, których dotyczą. Doskonałą ilustracją takiej właśnie funkcji przywołała Ewa Chojcka, kreśląc z jednej strony okoliczności powstania i symbolikę kolejnych katowickich pomników: Pomnika Chwały Czynu Górniczego i Pomnika Ofiar pacyfikacji w KWK „Wujek”³⁶. Obydwa dzieła powstały niemal w tym samym czasie, obydwie teoretycznie poświęcone są tej samej tematyce, ale różni je niemal wszystko. Symptomatyczne zresztą pozostaje ich dzisiejsze „przeznaczenie” – przy krzyżach umieszczonych przed bramą KWK „Wujek” corocznie odbywają się patriotyczne uroczystości, plac na którym zlokalizowany jest Pomnik Chwały Czynu Górniczego stanowi natomiast jedno z najpopularniejszych miejsc spotkań katowickich użytkowników deskorolek i miłośników sportów ekstremalnych³⁷.

Ostatnia przywołana w tekście grupa miejsc pamięci odnosi się do odmiennych świadectw przeszłości – **pamięci poprzez teksty o przeszłości** – zarówno ówczesne (np. poświęconych historii Katowic czy Gliwic przełomu wieków XIX i XX³⁸), jak i współczesne dotyczące tamtych realiów (np. prace Stefana

³⁵ O wzajemnych relacjach między obydwoma politykami por.: M. ORZECZOWSKI: *Wojciech Korfanty. Biografia polityczna*. Wrocław 1975; A. KLICH: *O jeden Śląsk za daleko. Wojciech Korfanty*. W: *Bez mitów. Portrety ze Śląska*. Racibórz 2007; M. SKRZYPEK: *Wojciech Korfanty*. Warszawa 2009.

³⁶ Ewa Chojcka użyła określenia „pomniki propagandowej retoryki i nieporadnego wołania o sprawiedliwość”. Por. E. CHOJECKA: *Katowice – miejsce wielorakich form pamięci górniczego dziedzictwa*. W: *Tradycje i dziedzictwo górnicze na obszarze Katowic z perspektywy XXI wieku. Katowice w 144. rocznicę uzyskania praw miejskich*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2010, s. 15–20; EADEM: *Dzieje katowickich pomników – spory o historię*. W: *Wielokulturowość Katowic. Katowice w 139. rocznicę uzyskania praw miejskich*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2005, s. 146–148.

³⁷ Marcin Kula zwraca zresztą uwagę, że „pomniki stawiamy i odnoszące się do przeszłości tablice przyczepiamy w funkcji naszego dzisiejszego widzenia świata, jeśli nie wręcz naszych dzisiejszych potrzeb”. M. KULA: *Krótki raport o użytkowaniu historii*. Warszawa 2004, s. 102.

³⁸ R. HOLTZE: *Miasto Katowice...*; G. HOFFMANN: *Historia miasta Katowice*. Przeł. D. MAKSELON, M. SKOP. Katowice 2003; B. NIETSCHKE: *Historia miasta Gliwice*. Przeł. S. ROSENBAUM. Gliwice 2011.

Szymutki, Aleksandra Nawareckiego, Kazimierza Kutza czy Małgorzaty Szejnert³⁹). Prace niemieckich autorów pozwalają na odtworzenie realiów przeszłości Górnego Śląska sprzed odrodzenia państwa polskiego. Wymienione książki S. Szymutki, A. Nawareckiego i K. Kutza stanowią natomiast rodzaj pomostu między regionalnym *oral history* (wykorzystującym elementy *ślonskiej godki*) a literaturą naukową („silesiologią”), uwzględniając z jednej strony walory naukowości (m.in. w zakresie ambicji autorów oraz też u uogólnień), z drugiej ukazując elementy charakterystyczne dla przeszłości życia codziennego w regionie⁴⁰. Wreszcie książka autorstwa M. Szejnert odtwarza i przybliża (odwołując się do empatii) w sposób bardzo przystępny dla potencjalnego czytelnika dzieje i realia typowej XIX-wiecznej górnośląskiej osady przemysłowej, ukazując różne problemy jej mieszkańców. W pracy tej dobrze widoczne są zachowane w pamięci rodzimej ludności cechy „swojego”: religijność, trwanie przy swoich korzeniach kulturowo-społecznych, pracowitość, oszczędność, wytrwałość w znoszeniu różnych trudności życia, troska o rodzinę, poczucie własnej wartości i godności, szacunek dla rodziców i starszych, zaangażowanie w działalność zbiorową, solidarność z ludźmi ciężko pracującymi i swoistą zamkniętość i upór⁴¹. Autorce udało się oddać klimat „przetrwania” w obliczu pojawiających się obcych (opisuje bez mała stuletni okres, od roku 1908 aż po 2006), a przez to w sposób szczególnie wpływa na funkcjonowanie i kreowanie pamięci historycznej⁴².

Mniej więcej od przełomu wieków (XX i XXI) Górny Śląsk przedstawiany jest ponownie jako „miejsce spotkania”⁴³, należy podkreślić, że przez długi okres nie miał jednak takiej możliwości⁴⁴. Jako obszar pograniczny kilkakrotnie zmieniał on swoją przynależność państwową, a w ramach poszczególnych okresów często stawał się miejscem realizacji szczególnej polityki. Kolejne ekipy rządzące na tym terenie (zarówno niemieckie jak i polskie) przyjmowały

³⁹ Por. S. SZYMUTKO: *Nagrobek ciotki Cili*. Katowice 2001; A. NAWARECKI: *Lajerman*. Gdańsk 2011; K. KUTZ: *Piąta strona świata*. Kraków 2010; M. SZEJNERT: *Czarny ogród*. Kraków 2007.

⁴⁰ Por. 99 książek czyli mały kanon górnośląski. Red. Z. KADŁUBEK. Katowice 2011, s. 174–176; 288–290.

⁴¹ Por. I. BUKOWSKA-FLOREŃSKA: *Rodzina na Górnym Śląsku*. Katowice 2007.

⁴² Por. także wspomnienia Doroty Simonides (D. SIMONIDES: *Szczęście w garści. Z familoka w szeroki świat*. Opole 2012, s. 9–46).

⁴³ Por. Z. KADŁUBEK: *Szmaragd Europy*. W: *Nowy Śląsk. Materiały z III Sesji Śląskoznawczej Pracowników Naukowych, Studentów i Gości Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego*. Red. T.M. GŁOGOWSKI, M. KISIEL, M. SPOROŃ. Katowice 1999, s. 33–41; IDEM: *Śląsk – szmaragd Europy (ciąg dalszy)*. W: *Śląsk – kamień...*, s. 69–73.

⁴⁴ Por. np. R. KACZMAREK: *Polacy w armii Kajzera*. Kraków 2014; IDEM: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej*. Katowice 2006; IDEM: *Trójkąt Trzech Cesarzy podczas I wojny światowej*. W: *Granice w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX–XX wieku. Od Trójkąta Trzech Cesarzy do Traktatu w Schengen*. Red. R. KACZMAREK, Z. STUDENCKI. Sosnowiec 2008; *Katowice we wrześniu '39*. Wstęp i oprac. G. BĘBNIK. Katowice 2006.

taktykę, uniemożliwiającą oficjalne „uzupełnianie i przenikanie” tradycji, nie traktując przeszłości jako wspólnej i usiłując kreować własną wizję dziejów, m.in. poprzez wprowadzanie własnych elementów w miejsce wypieranych. Dlatego odkrywanie odmiennych desygnatów, kryjących się pod takimi samymi nazwami w zależności od czasu i miejsca, w których będą oceniane, w wypadku Górnego Śląska jest jak najbardziej możliwe i potrzebne.

Na zakończenie podkreślmy, że kontakt z miejscami pamięci ma jeszcze jedną wielką wartość – pozwala czasami dostrzec, że nasi przodkowie w przeszłości mieli inną od naszych hierarchię wartości czy odmienne kanony dobra i piękna⁴⁵. We współczesnym świecie taki punkt odniesienia zyskuje szczególną wartość, ponieważ zapotrzebowanie na określony wizerunek i samoidentyfikację grupy stanowi nadal jeden z najważniejszych determinantów świadomości (w tym zwłaszcza w wymiarze regionalnym). Sięgamy do przeszłości, gdy jako grupa chcemy mieć umacniające naszą zwartość wspólne korzenie⁴⁶. Wtedy zaś potrzebujemy elementów, które pomogą wyróżnić nas z otoczenia, nadać nam szczególnie wymiar, odróżniający nas od innych.

Bibliografia

Przewodniki

- DRABINA J.: *Górny Śląsk. Przewodnik historyczny*. Wrocław 2002.
KRZYK J.: *Spacerownik Powstańcy*. Warszawa 2011.
LIGENZA M., SZOPA R.: *Chorzów – Miejsca Pamięci Narodowej*. Chorzów 2006.
Spacerownik po Śląsku, Podbeskidziu i Zagłębiu. Warszawa 2008.
Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego. Turystyka industrialna. [b.m. i r.w.].
Województwo Śląskie zaprasza. Zabytki architektury i techniki. Katowice [b.r.w.].

Opracowania

- 99 książek czyli mały kanon górnośląski*. Red. Z. KADŁUBEK. Katowice 2011.
BAHLCKE J. i in.: *Śląsk i Ślązacy*. Warszawa 2001.
BARWIŃSKA D.: *Kształcenie w miejscach pamięci a społeczeństwo wiedzy. Pedagogika miejsc pamięci (Gedenkstättenpädagogik)*. W: *Nauczyciel andragog w społeczeństwie wiedzy*. Red. W. HORYŃ, J. MACIEJEWSKI. Wrocław 2007.
BUKOWSKA-FLOREŃSKA I.: *Rodzina na Górnym Śląsku*. Katowice 2007.
CHOJECKA E.: *Dzieje katowickich pomników – spory o historię*. W: *Wielokulturowość Katowic. Katowice w 139. rocznicę uzyskania praw miejskich*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2005.
CHOJECKA E.: *Katowice – miejsce wielorakich form pamięci górniczego dziedzictwa*. W: *Tradycje i dziedzictwo górnicze na obszarze Katowic z perspektywy XXI wieku. Katowice w 144. rocznicę uzyskania praw miejskich*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2010.

⁴⁵ Por. L. STOMMA: *A jeśli było inaczej... Antropologia historii*. Poznań 2008, s. 6.

⁴⁶ Por. M. KULA: *Krótki raport...*, s. 94 i n.

- CHORAŻY E., KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA D., ROSZAK S.: *Edukacja historyczna w szkole, teoria i praktyka*. Warszawa 2008.
- CIUPA R., MOZGOL R.: *Kilińskiego 9*. Katowice 2008.
- DYBA K.: *Historia na ulicach Katowic*. Katowice 1998.
- FIC M., KRZYŻANOWSKI L., SKRZYPEK M.: *Powstania śląskie w edukacji historycznej*. Katowice 2010.
- FIC M.: *Uniwersytet Śląski od zakończenia stanu wojennego (w latach 1983–2007)*. W: „Mądrość zbudowała sobie dom...”. *Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2008.
- GLĄZEK D.: *Giszowiec i Nikiszowiec na tle tendencji urbanistycznych przełomu XIX i XX wieku. W: Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki*. Red. E. CHOJECKA. Katowice 1987.
- GREINER P.: *Oni tworzyli potęgę przemysłową Górnego Śląska. W: Rewolucja przemysłowa na Górnym Śląsku. Reden–Baildon–Godula*. Red. Z. NOWAK, J. MAŃKA. Katowice 2011.
- HERZIG A., RUCHNIEWICZ K., RUCHNIEWICZ M.: *Śląsk i jego dzieje*. Wrocław 2012.
- Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Red. J. BAHLCKE, D. GAWRECKI, R. KACZMAREK. Gliwice 2011.
- Historia Śląska*. Red. M. CZAPLIŃSKI. Wrocław 2002.
- HNATYSZYN P.: *Dzieje nazewnictwa zabrzańskich ulic (w granicach administracyjnych z roku 1950)*. *Geschichte der Strassennamensgebung in Zabrze-Hindenburg (In den Verwaltungsgrenzen von 1950)*. Zabrze 1996.
- HOFFMANN G.: *Historia miasta Katowice*. Przeł. D. MAKSELON, M. SKOP. Katowice 2003.
- HOLTZE R.: *Miasto Katowice. Studium kulturowo-historyczne*. Przeł. I.T. SŁAWIŃSKA. Katowice 2005.
- Iluzje pamięci*. Red. S. WRÓBEL. Poznań–Kalisz 2007.
- JANOTA W.: *Katowice między wojnami. Miasto i jego sprawy 1922–1939*. Łódź 2010.
- KACZMAREK R.: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej*. Katowice 2006.
- KACZMAREK R.: *Polacy w armii Kajzera*. Kraków 2014.
- KACZMAREK R.: *Trójkąt Trzech Cesarzy podczas I wojny światowej*. W: *Granice w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX–XX wieku. Od Trójkąta Trzech Cesarzy do Traktatu w Schengen*. Red. R. KACZMAREK, Z. STUDENCKI. Sosnowiec 2008.
- KADŁUBEK Z.: *Szmaragd Europy*. W: *Nowy Śląsk. Materiały z III Sesji Śląskoznawczej Pracowników Naukowych, Studentów i Gości Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego*. Red. T.M. GŁOGOWSKI, M. KISIEL, M. SPOROŃ. Katowice 1999.
- KAPALA Z.: *Dawna ulica Wolności*. Chorzów 2001.
- Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*. Red. J. SZAFLARSKI. Katowice 1978.
- Katowice we wrześniu '39*. Wstęp i oprac. G. BĘBNIK. Katowice 2006.
- Katowice. Polsko-niemiecka przestrzeń kulturowa w latach 1865–1939*. Red. G.B. SZEWCZYK. Katowice 2006.
- KLICH A.: *O jeden Śląsk za daleko*. Wojciech Korfanty. W: *Bez mitów. Portrety ze Śląska*. Raci-bórz 2007.
- KRANZ T.: *Miejsca pamięci czy pamięć miejsc? Rozważania o roli upamiętnienia w przekazie społeczno-historycznym*. „Przeszłość i Pamięć” 2000, nr 1.
- KRYSIAK M.: *W kamienicy mieszczącej. Codzienność i odświeżenie*. Katalog Muzeum Historii Katowic. Katowice 1992.
- Księga adresowa miasta Wielkich Katowic 1935/36 r.* Katowice [b.r.w.].
- KULA M.: *Krótki raport o użytkowaniu historii*. Warszawa 2004.
- KULA M.: *Miedzy przeszłością a przyszłością. O pamięci, zapominaniu i przewidywaniu*. Poznań 2004.

- KULCZYK A., OCZKO J.: *Wielkie górnośląskie koncerty i ich siedziby w Gliwicach*. W: *Gliwice znane i nieznanie IV. Zabytki gliwickich dni dziedzictwa kulturowego*. Red. D. RECLAW. Gliwice 2012.
- KUREK J.: *Pamięć i cierpienie*. W: *Trudne bogactwo pogranicza*. Red. J. MOKROSZ. Katowice–Rybnik 2008.
- KUTZ K.: *Piąta strona świata*. Kraków 2010.
- LIGENZA M., SZOPA R.: *Chorzów – Miejsca Pamięci Narodowej*. Chorzów 2006.
- LIPÓŃSKA-SAJDAK J., ROSIEK-BUSZKO E.: *Przechadzki historyczne po Katowicach*. Katowice 2003.
- LIS M.: *Górny Śląsk. Zarys dziejów do połowy XX wieku*. Opole 2001.
- ŁAKOMY K.: *Wille miejskie Katowic*. Katowice 2011.
- MALCZEWSKA-PAWELEC D., PAWELEC T.: *Rewolucja w pamięci historycznej. Porównawcze studia nad praktykami manipulacji zbiorową pamięcią Polaków w czasach stalinowskich*. Kraków 2011.
- MERCİK H.: *Miejsce konfliktu czy wspólne dziedzictwo. O wybranych elementach przestrzeni Górnego Śląska*. W: *Śląsk – miejsce spotkania*. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2005.
- Miejsca pamięci w edukacji historycznej. Toruńskie Spotkania Dydaktyczne VI*. Red. S. ROSZAK, M. STRZELECKA, A. WIECZOREK. Toruń 2009.
- NADOLSKI P.: *Dzieje pomnika hrabiego Friedricha Wilhelma von Reden w Królewskiej Hucie (Chorzowie)*. W: *Friedrich Wilhelm von Reden i jego czasy*. Red. Z. KAPALA. Chorzów 2002.
- NAWARECKI A.: *Lajerman*. Gdańsk 2011.
- Nazwy i patroni zabrzańskich ulic*. Red. B. DUNIA, H. GOLA, B. HOFFRICHTER, B. MACHLIŃSKA, H. SIKORA, K. STANKIEWICZ. Zabrze 2006.
- NIETSCHE B.: *Historia miasta Gliwice*. Przeł. S. ROSENBAUM. Gliwice 2011.
- Obrazy PRL. O konceptualizacji realnego socjalizmu w Polsce*. Red. K. BRZECHCZYN. Poznań 2008.
- ORZECZOWSKI M.: *Wojciech Korfanty. Biografia polityczna*. Wrocław 1975.
- Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*. Red. R. STOBIECKI. Łódź 2008.
- Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Red. M. SARYUSZ-WOLSKA. Kraków 2009.
- Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. A. SZPOCINIŃSKI. Warszawa 2009.
- Patronowie katowickich ulic i placów*. Red. U. RZEWICZOK. Katowice 2013.
- PAWELEC T.: *Metahistoria miejsc pamięci*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2011, nr 8.
- PREGIEL P., PRZERWA T.: *Dzieje Śląska*. Wrocław 2005.
- Przemiany protoindustrialne i industrialne jako czynnik miastotwórczy Katowic. Katowice w 141. rocznicę uzyskania praw miejskich*. Red. A. BARCIAK. Katowice 2007.
- RABICKI Z.: *Szkoły średnie ogólnokształcące w województwie katowickim w latach 1945–1970*. Katowice 1974.
- Rokietnica – spacerkiem po najładniejszej dzielnicy Zabrze*. Zabrze 2010.
- RYSZKIEWICZ A.: *Muzeum Śląskie w Katowicach*. W: *Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości*. Red. Z. GORCZYCA. Katowice 1984.
- RZEWICZOK U.: *Zarys dziejów Katowic 1299–1990*. Katowice 2006.
- SIMONIDES D.: *Szczęście w garści. Z familoka w szeroki świat*. Opole 2012.
- SKRZYPEK M.: *Wojciech Korfanty*. Warszawa 2009.
- SMOLÓRZ D.: *Na granicy. Rzecz o czasach, ludziach i miejscach*. *Granzgänger. Erzählte Zeiten, Menschen, Orte*. Gliwice 2008.

STOMMA L.: *A jeśli było inaczej...* Antropologia historii. Poznań 2008.

SZEJNERT M.: *Czarny ogród*. Kraków 2007.

SZPOCIŃSKI A.: *Kanon historyczny. Pamięć zbiorowa a pamięć indywidualna. Trzy wymiary pamięci zbiorowej*. „Studia Socjologiczne” 1983, nr 4.

SZYMUTKO S.: *Nagrobek ciotki Cili*. Katowice 2001.

Śląsk – kamień drogocenny. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2006.

TARNAWSKA N.: *Szkoły średnie ogólnokształcące w Katowicach w latach 1945–1972*. Katowice 1982.

Tyskie miejsca pamięci. Materiały I Tyskiego Sympozjum Historycznego. Red. R. KACZMAREK, M. LIPOK-BIERWIAZONEK. Tychy 2008.

W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku. Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich. Red. A. BARCIAK. Katowice 2009.

Widma pamięci. Medium mundi. VI. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2010.